

Краязнаўства на беларускіх землях у перыяд Расійскай імперыі (1772/1795 — 1917 гг.)

Развіццё краязнаўчага руху ў 1772/1795 — 1864 гг.

Асноўнымі арганізацыйнымі формамі краязнаўства, якія фармаваліся ў гэты перыяд, былі **грамадскае, адукацыйнае і дзяржаўнае краязнаўства**. Гэтая структура краязнаўства ўтварылася пераважна дзякуючы ініцыятыве мясцовых даследчыкаў-патрыётаў, а таксама рэгіянальных уладаў. Склад суб'ектаў краязнаўчага руху быў даволі шырокім: ВНУ, органы дзяржаўнага кіравання на рэгіянальным узроўні, грамадскія арганізацыі, некаторыя перыядычныя выданні, краязнаўцы-аматары і інш.

Грамадскае краязнаўства, магутным рухавіком якога былі асабістыя захапленні, стала адметнай з'явай дадзенага перыяду. У асяроддзі шляхціцаў з ліку памешчыкаў, чыноўнікаў, вайскоўцаў з'явіліся краязнаўцы-аматары, кірункі даследаванняў якіх выцякалі з асабістых інтарэсаў, глыбокай цікавасці да родных мясцінаў, да жыцця простага люду, да гістарычнага мінулага. Калі ў іх узнікла патрэбнасць у аб-

мене думкамі, метадамі і вынікамі даследаванняў, з'явіліся ідэі аб сумесных праектах, што прывяло да ўзнікнення першых грамадскіх краязнаўчых арганізацый.

Уладальнікі многіх маёнткаў валодалі багатымі бібліятэкамі, музейнымі зборамі, у складзе якіх былі мясцовыя дакументы і рэліквіі, выданні, прысвечаныя беларускім землям. Ландшафтны дызайн, паркі, водныя сістэмы, аранжарэі, звырынцы ў сядзібах выклікалі захапленне наведнікаў. Выключна багатыя заалагічныя і батанічныя зборы знаходзіліся ў маёнтку Ганны Ябланоўскай-Сапегі. Калекцыі былі вывезеныя ў цэнтр Расіі пасля яе смерці ў 1800 г. Таленавітыя самавукі-даследчыкі пачалі вывучаць беларускія землі ў гістарычным, археалагічным і этнаграфічным аспектах. Гэтыя навукі былі новымі, маладымі ў Расіі, а ў Беларусі хутка пашыраўся да іх інтарэс. І прывяло да таго, што няведанне гісторыі сваёй айчыны, яе мясцовай адметнасці, на-

родных асаблівасцяў стала заганаю рысай. Інтарэс да гісторыі адлюстраваны ў некаторых урадавых дакументах. Пры Маскоўскім універсітэце было створанае Таварыства аматараў старажытнасцяў расійскіх, якое збірала летапісы.

Павышэнне інтарэсу да гістарычных, археалагічных, этнаграфічных і прыродазнаўчых даследаванняў ахапіла высокаадукаваных беларусаў. У гэты перыяд да гісторыка-краязнаўчай і этнаграфічнай тэматыкі звярнуліся многія даследчыкі, а імёны некаторых з іх трывала ўвайшлі ў гісторыю краязнаўства і айчынай навукі: Т.Я. Нарбут, Ю. Нямцэвіч, Я. Баршчэўскі, Р.А. Падбярэзскі, З. Даленга-Хадакоўскі, А.К. Кіркор, браты Тышкевічы і інш.

Адметным даследчыкам Літвы-Беларусі стаў генерал Тэадор Яфімавіч Нарбут (1764–1864). Ён нарадзіўся ў маёнтку Шаўры Лідскага павета Віленскай губерні, атрымаў ваенна-інжынерную адукацыю ў Санкт-Пецярбургу. Пад час службы ў расійскай арміі двойчы быў паранены, кантужаны. У 1810 г. Барклай дэ Толі камандзіраваў яго ва Усходнюю Беларусь з мэтай адшукання паміж Магілёвам і Рагачовам месца для пабудовы ўмацаванняў супраць магчымай агрэсіі Напалеона. Каля Рагачова Нарбут убачыў курганнае поле і арганізаваў раскопкі. З таго часу захапіўся курганнымі раскопкамі, вёў іх на Магілёўшчыне і Гомельшчыне, пад Навагрудкам, у Шаўрах і іншых месцах. Нарбут вызначыў пахавальны абрад – інгумацыю на грунце пад насыпам. З-за кантузіі страціў слых і, выйшаўшы ў адстаўку, паяліўся назаўсёды ў Шаўрах, дзе пачаў пісаць «Гісторыю літоўскага народа» (1835–1841, 3 т.). У гісторыі адлюстравана многа апісанняў раскапанных матэрыялаў (напрыклад, з курганоў пад Рагачовам), адшуканых па розных крыніцах звестак і фактаў. Сучасныя гісторыкі станоўча ацэньваюць працу Нарбута, адзна-

чаючы пры тым наяўнасць неабгрунтаваных, нават фантастычных вывадаў, напрыклад, ён лічыў астанкі дрыгавічоў пад Рагачовам астанкамі невядомага народа, а Рагачоў іх сталіцай. Гэтыя недахопы выцякалі з-за нераспрацаванасці ў той час многіх навук і навуковых метадаў аднаўлення гістарычнай мінуўшчыны.

Сярод найбольш значных краязнаўцаў быў Зарыян Даленга-Хадакоўскі (Адам Якаўлевіч Чарноцкі; 1784–1825). Ён заклікаў сучаснікаў далучыцца да краязнаўчай працы: «Захаваем выпадковыя і даволі частыя адкрыцці з зямлі, тыя розныя малыя статуі, малюнкi і інструменты рудныя, посуд, гаршкі з попелам. Палічым і даследуем дакладным вымярэннем усе вялікія магілы, якія на чэсць адной асобы насыпаныя, самотна прастаялі вякі. Абаронім ад знішчэння ў падземных пячорах выбітыя на скалах надпісы, нам большай часткаю невядомыя. Здымам планы са славурых старадаўніх месцаў для тлумачэння мінулага, не даючы ніводнаму ўрочышчу быць забытым. Спознаем усе прозвішчы, якія людзьяскі чы яго ляркаркі ў розных старонках даюць пры нараджэнні. Збяром, наколькі можна, старажытныя спевы і гербы, апішам выдатныя абрады». Ён выканаў велізарную працу па краязнаўстве Беларусі, Польшчы, Расіі, Украіны: сабраў многа батанічных, заалагічных, астранамічных матэрыялаў і старажытных тэрмінаў. Упершыню склаў 4-томны «Слоўнік назваў гарадзішчаў і ўрочышчаў», які апублікаваны часткова. Паводле звестак Г. Каханоўскага, сярод гэтых помнікаў каля 200 гарадзішчаў і ўрочышчаў на тэрыторыі Беларусі.

Валянціна САІТАВА

(Працяг будзе)